

λογίας τῶν ἐγγράφων ὅσον δὲ στρεφόμεθα χρονικῶς πρὸς τὰ ὀπίσω, τόσον σπανιώτεροι αἱ εἰδήσεις, τόσον δυσκολωτέρα ἡ λύσις τῶν ἐκάστοτε ἀναφυομένων τοιούτου εἶδους ζητημάτων. Ὁ Grumel καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, ἡ προσπάθειά του δὲ αὕτη εἶχεν ὥς ἀποτέλεσμα ἐπίσης νὰ μεταβληθοῦν μέχρι τοῦδε παραδεδεγμένοι χρονολογίαὶ περὶ τῆς διαρκείας τῆς πατριαρχείας διαφόρων Πατριαρχῶν. Τοὺς λόγους τῆς ἀλλαγῆς τῆς χρονολογίας θὰ πραγματευθῇ ὁ Grumel ἐκτενέστερον ἄλλαχοῦ.

Ἡ ἀγάπη καὶ ὁ ζῆλος διὰ τὴν συνέχισιν τοῦ ἔργου ἑνὸς μεγάλου Βυζαντινολόγου τοῦ L. Petit συνοδεύουν τὴν ἐργασίαν ταύτην. Εἵμεθα βέβαιοι ὅτι καὶ τὰ δύο ταῦτα ἀπαραίτητα προτερήματα διὰ τοιούτου εἶδους ἐργασίας δὲν θὰ ἐκλείψουν μέχρι τέλους. Εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἰνστιτούτου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ Ἀκαδημίας, οὔτε δὲ ἀπὸ τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν δραστηριότητα ἑνὸς μόνου ἐργάτου τῆς ἐπιστήμης, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ παρουσιασθῇ ποτε ἔλλειψις συνεχιστῶν τοῦ ἔργου, εἵμεθα βέβαιοι, ὅτι θὰ ἀχθῇ τὸ ἀναληφθὲν κολοσσιαῖον τοῦτο ἔργον αἰσίως εἰς πέρας. Αἱ εὐχαί μας, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη μας, ἃς τὸ συνοδεύουν!

Α. ΣΙΓΑΛΑΣ

Τιμοθέου Πυθαγόρου Θέμελη, Ἀρχιεπισκ. Ἰορδάνου καὶ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου ἐν Βηθλεέμ, Ἡ Ἱερουσαλήμ καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1932, τόμ. Α' - Β' σ. 1487.

Τὰς πρώτας εἰδήσεις περὶ τῶν μνημείων τῆς Ἱερουσαλήμ μετὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἱστορικὸν Εὐσέβιον καὶ τὸν λατῖνον πρεσβύτερον Ἱερώνυμον παρέχουσιν οἱ ἐπισκέπται τῶν Ἀγίων Τόπων, ὧν ἱκανοὶ κατέλιπον περιγραφὰς αὐτῶν, τὰ λεγόμενα «Ὀδοιπορικά». Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἤρξαντο μελετώμενα τὰ μνημεῖα τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῆς Παλαιστίνης ἐν γένει. Τὰς ἀρχαιολογικὰς ταύτας μελέτας ἐνίσχυσαν αἱ ἀπὸ τῆς δ' δεκαετηρίδος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀρξάμεναι ἀνασκαφαί. Τοιοῦτο δ' ἐνδιαφέρον παρουσίασαν αἱ σχετικαὶ μελέται, ὥστε τῷ 1865 συνέστη καὶ εἰδικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐν Λονδίῳ ὑπὸ Ἀγγλῶν ἀρχαιολόγων, «Palestine Exploration Fund», ἥτις διὰ Σουλτανικοῦ φερμανίου ἀποκτήσασα τὸ προνόμιον τῶν ἀνασκαφῶν, ἐσυστηματοποίησεν ταύτας. Μετὰ τῶν Ἀγγλῶν συνειργάσθησαν καὶ Γερμανοί, ἰδρύθῃ δὲ τῷ 1877 ἐν Λειψία καὶ εἰδικὴ Γερμανικὴ ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία «Deutscher Verein zur Erforschung Palästina's», μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης τοὺς Γερμανοὺς μεθοδικότητος προβάσα εἰς τὰς Παλαιστινολογικὰς ἐρεῖνας. Εἰς ταῦτα δὲν ὑστέρησαν καὶ οἱ Γάλλοι ἀρχαιολόγοι, ἀξιοσημείωτοι δὲ ὑπῆρξαν αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι τοῦ De Vogüé, τοῦ Clermont-Ganneau, τοῦ V. Guérin καὶ ἄλλων νεωτέρων, μετὰ τῶν ὁποίων διακρίνονται οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐγκατεστημένοι

καὶ ἐργαζόμενοι Δομινικανοὶ μοναχοί. Κυριολεκτικῶς δὲ τεραστία εἶναι ἡ βιβλιογραφία τῶν ἀρχαιολογικῶν περὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς Παλαιστίνης συγγραμμάτων.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης μέχρι τοῦδε μόνος ὁ ἀρχιμανδρίτης Βενιαμὶν ἔχει συγγράψῃ καὶ δημοσιεύσῃ εἰδικὴν ἀρχαιολογικὴν καὶ τοπογραφικὴν πραγματείαν, τὸ «Προσκυνητάριον τῆς Ἁγίας Γῆς» (1877), ἀλλ' εὐτυχῶς, κατ' αὐτάς, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σεβ. Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου κ. Τιμοθέου εἰς δύο τόμους (ἐν συνεχείᾳ σελίδων) τὸ ἀνωτέρω ἔργον, οὗτινος τὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια ἀπὸ ἐτῶν παρειθύνοντο ἐν τῷ ἀρίστῳ περιοδικῷ «Νέα Σιών». Ὁ σ. τοῦ λαμπροῦ τούτου καὶ πολυμύχθου ἐπιστημονικοῦ ἔργου, εἰδικευθεὶς περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ γενικῶς τῆς Παλαιστίνης, ἦτο ὁ μόνος ἐνδεδειγμένος, ὅπως φιλοπονήσῃ καὶ δωροφορήσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐργασίαν τιμῶσαν, ἀληθῶς, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα.

Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖ εἰς δέκα κεφάλαια, πραγματευόμενος ἐν αὐτοῖς ἀπὸ πάσης ἐπόψεως τὴν τοπογραφίαν καὶ ἀρχαιολογίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ, κατὰ τὸ ἑξῆς διάγραμμα:

α) Περὶ τῶν ὀνομάτων τῆς Ἱερουσαλὴμ.

β) Περὶ τῶν λόφων: Σιών, Ἀκρα, Μορία Ὀφλαῖ, Βεζεθά.

γ) Περὶ τῶν Φαράγγων: Ἰωσαφάτ, Κέδρων, νύων Ἐννὸμ, Ταφέθ,

Τυροποιών.

δ) Περὶ τῶν Τειχῶν.

ε) Πύλαι καὶ Πύργοι.

στ) Οἰκοδομήματα, Ναὸς, Συναγωγαί, Ὀδοί, Πλατεῖαι, Ἀγοραὶ καὶ ἕτεροι οἰκοδομαί.

ζ) Τόποι τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως.

η) Κούββετ-ἐλ-Σάχρα, Ὅρος Ἐλαιῶν, Διάφοροι Μοναί.

θ) Τάφοι ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ.

ι) Ὑδατα τῆς Ἱερουσαλὴμ. Πηγαὶ καὶ δεξαμεναί.

Διὰ τοῦ διαγράμματος τούτου ὁ σ. ἐξήντησε πάντα τὰ θέματα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν τοπογραφίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ. Ἐχων ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν ἀπέραντον ξένην φιλογίαν ἐπὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν θεμάτων τούτων, ζῶν δὲ καὶ ἐργαζόμενος ἐπὶ τόπου καὶ αὐτοπροσώπως ἐρευνῶν τὰ μνημεῖα, κρίνων καὶ ἀνακρίνων τὰς γνώμας τῶν ξένων καὶ ἰδίαν σχηματίζων ἐπὶ ἐκάστης λεπτομερείας γνώμην, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν καὶ τῶν τοπογραφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν δεδομένων, κατώρθωσε νὰ παρουσιάσῃ ἔργον οὐχὶ ἀπλῶς πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἑλλείψεως εἰδικοῦ ἀρχαιολογικοῦ περὶ Ἱερουσαλὴμ συγγράμματος, ἀλλὰ καὶ ἄξιον τῆς προσοχῆς παντὸς ἀρχαιολόγου καὶ ἐρευνητοῦ τῶν μνημείων τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπιστήμονος.

Δὲν παρατίθενται δὲ ξηρῶς τὰ ἀρχαιολογικὰ καὶ τοπογραφικὰ συμπεράσματα ἐπὶ ἐνὸς ἑκάστου μνημείου, ἀλλὰ συνεκτίθεται καὶ ἡ ἱστορία αὐτοῦ. Ἰδίως εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον πάντων τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τὴν κορωνίδα αὐτῶν, ἀφιέρωσεν ὁ σ. μακρὰν ἔρευναν ἐκ σελίδων 517 τῆς ὅλης συγγραφῆς (ἀπὸ σελ. 570 μέχρι σελ. 1087). Ἐν τῇ ἐρεύνῃ ταύτῃ συνεκτίθενται ἅπασαι αἱ περιπέτειαι τοῦ μνημείου, ἥτοι ἡ ἴδρυσις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἡ μᾶλλον τῶν Ναῶν Γολγοθᾶ, Μαρτυρίου καὶ Ἀναστάσεως, ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, καὶ ὁ περαιτέρω ἐπὶ τῶν ἐφεξῆς χριστιανῶν ἐλλήνων τοῦ Βυζαντίου αὐτοκρατόρων πλουτισμὸς αὐτοῦ, ἡ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφή (614) καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ, ἡ νέα ὑπὸ τοῦ Χάκεμ καταστροφή καὶ νέα ἀνοικοδόμησις (1048), ἡ κατάστασις τοῦ Ναοῦ ἐπὶ Σταυροφόρων, περαιτέρω ἀπὸ τοῦ ιβ' αἰῶνος μέχρι τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης (1517), αἱ ἀποπειραὶ τῶν ἑτεροδόξων μοναχῶν πρὸς κατάληψιν τοῦ Ναοῦ, τὰ ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου σχετικὰ πρὸς τὸν Ναὸν καὶ τὰ λοιπὰ Προσκυνήματα γεγονότα, τέλος ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ ιθ' αἰῶνος πυρπόλησις καὶ ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ καὶ πᾶσαι αἱ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐξικινούμεναι λεπτομέρειαι.

Ἐξετάζων ὁ σ. ἐν ἑκάστῳ τῶν μνημείων, παρενίρει πλείστας διαφοριστικὰς λεπτομερείας, δὲν παραλείπει δὲ καὶ συναφῇ θέματα, σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ. Οὕτω λ.χ. προτάσσει ἐν κεφάλαιον περὶ τῶν ὀνομάτων τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐπιτάσσει τῆς ὅλης συγγραφῆς ἕτερον κεφάλαιον περὶ τῶν ὑδάτων τῆς Ἱερουσαλὴμ, τῶν πηγῶν καὶ τῶν δεξαμενῶν, μὴ παραλείπων καὶ τὸ λίαν ἐνδιαφέρον θέμα «περὶ τῆς ἱαματικῆς δυνάμεως τῶν ὑδάτων», διὰ τῆς ἐκθέσεως τοῦ ὁποίου κατακλείει τὴν ὅλην συγγραφὴν, ἐπισυνάπτων καὶ πίνακα ὀνομάτων. Εὐτυχῆσας νὰ γράψῃ ἐπὶ τόπου τὴν τοπογραφίαν καὶ ἀρχαιολογίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ ἅπασαν τὴν ἀπέραντον σχετικὴν φιλολογίαν, ἀλλ' ἐπὶ πλεόν ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ ἀνεκδότους πηγὰς ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Παρατίθησι δ' ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀφηγήσει καὶ ἱκανὰ ἀνέκδοτα ἔγγραφα, ἀναφερόμενα ἰδίως εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Προσκυνημάτων.

Οὕτω δὲ τὸ προκείμενον ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς τοπογραφικὴν καὶ ἀρχαιολογικὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ καὶ συμβολὴν πολυτιμον εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων καὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Προσκυνημάτων. Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἄξιος θερμοῦ συγχαρητηρίων, διότι ἠδυνήθη νὰ πλουτίσῃ τὴν ἑλληνικὴν ἱεροσολυμιτικὴν φιλολογίαν διὰ τοιούτου περὶ τῶν Μνημείων τῆς Ἱερουσαλὴμ ἔργου, εὐχόμεθα δὲ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχαιολογικὰς αὐτοῦ ἐρεῦνας καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τῆς Παλαιστίνης Χριστιανικὰ Μνημεῖα.

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ